

DİVANÜ LÛGAT-İT-TÛRK'ÜN DİL ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ VE DÛNYA FİLOLOJİSİNE KATKILARI BAKIMINDAN BİR DEĞERLENDİRMESİ

Arş. Gör. Bilginer ONAN*

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran temel özellikler vardır. İnsan, hayatı boyunca bu özellikler ile tanımlanmaktadır. Düşünen bir canlı olan insan, aynı zamanda toplumsal ve sosyal bir varlıktır. Bu özelliklerinin bir sonucu olarak, konuşan, anlaşılan ve anlatım aracı olarak da dili kullanabilen bir canlıdır.

Bugün yeryüzünde, insanoğlu tarafından yapılan bütün keşifler, bir ihtiyaçtan doğmuştur. Yazı, bunların arasında en önemli buluştur diyebiliriz. Tarihin en eski dönemlerinden beri, kültür ve medeniyetlerin oluşmasında, son derece etkili olan yazı, dil dediğimiz olgunun doğasında mevcut olan kurallar bütününe ortaya çıkarmakta gecikmemiştir. Bu sebeple, dilin yapısına ilişkin çalışmalar da yazının bulunduğu dönemlere rastlamaktadır.

Dil üzerine yapılan ilk çalışmaların genel bir değerlendirmesi yapıldığında, bunların çıkış noktası olarak dinî ve kısmen ticarî nedenleri görmekteyiz. Doğu ve batı dünyasının dili algılayış biçimleri birbirinden oldukça farklı olsa da, Kaşgarlı Mahmut'un Türkçe'yi belirli bir sistem içinde ele alması, daha da önemlisi dilini koruma çabası, onu tarihin önemli filologları arasına almıştır.

Biz bu yazıda, başlangıçtan 11. yüzyıla kadar, doğu ve batı dünyasında dil alanında yapılan çalışmaların genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra, Kaşgarlı Mahmut'un dili ele alış tarzı üzerinde duracağız. Ardından, Divanü Lûgat-it-Türk'teki yabancı dil öğretim yöntemleriyle ilgili hususları tespit etmeye çalışacağız. Genel olarak kaynaklarda Kaşgarlı Mahmut ve eseri Türk dünyası sınırları içinde ve Türkoloji araş-

---

* Gazi Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

tırmaları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Dünya tarihinde, dil ve özellikle dil öğretimi üzerine yapılan çalışmalar arasında, Divanü Lûgat-it-Türk ve yazarının belirli bir konuma getirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple, yeri geldikçe, Kaşgarlı ve eserini, tarihî ve aktüel bir bakış açısıyla doğu ve batıdaki çalışmalarla mukayese etmeye çalışacağız.

Daha önce de kısaca belirttiğimiz gibi, bugün insanlık için önem taşıyan bütün buluşlar, bir ihtiyacın ürünüdür. Gramer (dil bilgisi) çalışmaları, yazının bulunmasından ortalama 2500 yıl sonra başlamıştır. Dil üzerine yapılan bu ilk çalışmalar, bir dili öğrenme ve öğretme ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

Sümerler, hece yazıyı ilk kullanmış insan toplumları arasındadır. Şuruppak tabletlerinden anlaşıldığına göre, Sümer okulunda bir yandan çivi yazısı imleri öğretiliyor, öte yandan bunları destekleyici mahiyette, sözcük öbekleri, deyimler, bileşik adlar, eylem çekimleri üzerinde bilgi veriliyordu(Demircan, 2002: 141).

Anlaşıldığı gibi, insanlık tarihinde, dil öğretimine ilişkin ilk bilgiler Sümerlerden kalmaz. Yazının bulunması, ikinci bir ihtiyacı, yani dilin öğretilmesi konusunu da gündeme getirmiştir. Kaynaklar, dil bilgisi ve dil öğretiminin başlamasına neden olan olayı Sümer ve Akad toplumları arasındaki tarihî ve siyâsî bir olaya bağlamaktadır.

O dönemlerde, Mezopotamya, bir çok farklı dilin konuşulduğu bir bölgedir. Babil’de egemenlik Akadlara geçtikten sonra da kent halkının daha önceden konuştuğu Sümer dili yok olmamıştır. Akadlar siyasî üstünlük elde etmelerine rağmen, Sümer dinini de benimsemişlerdir. Bunun sonucu olarak, dinî törenlerde de Sümerce kullanılmaktadır. Öte yandan, Mezopotamya’da çok canlı bir ticaret hayatı vardır. Bunun sonucunda ilk sözlükler yazılmaya başlanır. Değişik dillerdeki ad ve fiil çekimleri saptanıp, sözcük türlerinin de tespit edilmesinden sonra, artık dil bilgisi çalışmaları belirle bir ivme kazanmıştır (Akerson, 2000:26). İlk dil bilgisi çalışmalarının, çok dilli bir ortamda başlaması dikkat çekici. Demek ki, bir başka dili öğrenme ya da, kendi dilini öğretme ihtiyacı söz konusu olduğunda, insanoğlu dil bilgisine ve sözlüklere ihtiyaç duymuştur.

Mezopotamya’da ticarî hayatın gerektirdiği birtakım koşullar, daha da önemlisi, dinî törenlerin Sümer dilinde yapılması, ister istemez, bir arada yaşamak durumunda olan Akadça ve Sümerce arasında mukayeseli dil çalışmalarının yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu ilk çalışmaların hızlı bir ilerleme kaydetmesinde, Akad ve Sümer dillerinin farklı dil ailelerinden gelip, ayrı yapılarda olmalarının önemli bir rolü vardır.

Akraba dillerin yapıları birbirine benzediğinden o dönemlerde, öteki dili öğrenmek için belki de sözlük yeterli sayılacaktı. Oysa, akraba olmayan diller arasındaki sözcük dağarcığı, biçimbirimler, çekim ve söz dizimi açısından büyük farklar vardır. Akraba olmayan iki dilin yan yana varlığını sürdürmesi, sözlüklerin yeterli olmamasına, bunun sonucunda da dil bilimsel kategori ve yapıların araştırılmasına yol açmış olabilir (Akerson, 1991: 16).

Görüldüğü gibi, ilk dil bilgisi araştırmalarının başlaması için Mezopotamya'da gerekli sosyolojik ve siyasî şartlar oluşmuş durumdaydı. Bölgenin *çok dilli* bir yapıya sahip olması, ticarî ve siyasî hareketlilik, birbirine akraba olmayan ayrı yapıdaki iki dilin (Sümerce ve Akadça) yan yana yaşama zorunluluğu, bu çalışmaları başlatmış ve belirli bir aşama kazandırmıştır. O tarihlerden aşağı yukarı 3400 yıl sonra, Kaşgarlı da benzer şartlar içerisinde dil çalışmalarına başlamıştır. Belki de onu, dil alanında bu kadar *metodik* ve nitelikli araştırmalar yapmaya sevkeden etkenler, Türkçe sevgisini de eklersek, yukarıdaki sebepler olabilir. Türkçe ile Arapça'nın farklı dil ailelerine mensup olmaları, bölgenin diğer Türk lehçeleriyle birlikte çok dilli bir ortam özelliği göstermesi, Türklerin henüz benimsediği İslâmiyet'in Arapça'yla yayılmaya başlaması, Türklerle Araplar arasındaki siyasî ve ticarî ilişkiler, Mezopotamya'daki benzer ortamı oluşturmuştur. Bu şartların büyük çoğunluğu, tarihte Sümer ve Akad toplulukları arasında da mevcuttur. Bütün bunların yanında, Türkçe'nin Sümerceyle ve Arapça'nın Akadça ile aynı dil ailelerine mensup olmaları, dil çalışmalarını başlatan yukarıdaki şartların geçerlilik derecesini bir kat daha artırmaktadır.

Mezopotamya'daki bu gelişmelerin ardından, filolojinin ve buna bağlı olarak, dil bilgisi ile ilgili çalışmaların batıdaki teşekkülü ve tekâmülü, önemli görülen ve saygı duyulan edebî nitelikteki metinlerin, anlaşılması ve korunması ihtiyacıyla gündeme gelmiştir.

En başta Homeros'un metinleri olmak üzere, ulusal geleneğin temeli sayılan eski ozanların eserlerinin dildeki değişimler yüzünden zamanla zor anlaşılmaya başlaması, Eski Yunan'da "dil" kavramını gündeme getirmiştir. Eski metinleri açıklama çabası, Yunanistan'da hem filolojinin, hem de ona çok yakın olan başka bilim dallarının (gramerin) doğmasına yol açmıştır. Metinler üzerinde yapılan gözlemler toplanıp sınıflandırılmış ve bu çalışmalardan, terminolojisi dil biliminde bugün de kullanılan Yunan grameri ortaya çıkmıştır (Bayrav, 1998: 10).

Eski Yunan'da *dil* kavramına mantıksal bir bakış açısı vardır. O dönemdeki düşünürlerin, dille ilgili yargılarını eski metinlerden hareketle ortaya koymaları, bize göre bu mantıksal yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Bu bakış açısı aynı zamanda, Eski Yunan'da dille ilgili düşüncele-

rin, alan araştırmasına dayalı gözlemci bir bakış açısıyla hayata geçirilmesini de engellemiştir. Bu bakımdan, o dönem batı dünyasının dile bakış tarzı Kaşgarlı Mahmut'un dili algılayış ve ele alışı yönteminden oldukça farklıdır. Eski dönemdeki Yunan filozoflarının etimolojik anlayışlarında dahi, bu mantıksal yaklaşımın izleri görülmektedir. Oysa Kaşgarlı, kelimelerin kökenine dair ileri sürdüğü fikirlerde bile, bizzat kendi araştırmalarından yola çıkmıştır.

Batıda dille ilgili çalışmaların genel adı olan **filoloji** teriminin yapısındaki *logos* sözcüğünün anlamlarından biri de *mantuktur*. Eski Yunan kültüründe konuşma anlamına da gelen bu kelimenin anlam sınırları oldukça geniştir. *Kelime aynı zamanda, söylenen sözcüğün bütün biçimleri hakkında bilgi veren ve onun altında yatan rasyonel melekeye işaret etmektedir. İnsanlığı, yaşayan öteki türlerden farklı kılan logostur*(Taylan, Eser-Cem Taylan, 2002: XV). Batı dünyasında, Eski Yunan kültürünün temel taşlarından biri olan *logos* sözcüğünün en iyi algılandığı metin türlerinden biri de şiir olmuştur. Bu sebeple, Homeros'un şiirleri, Grek kültüründe uzunca bir dönem ahlakî ve tarihî gerçeklerin kaynağı olarak görülmektedir. Bu durumda, Eski Yunan'da gramer çalışmalarının çıkış noktası olarak Homeros'un şiirleri, o tarihlerde büyük bir manevî saygı görmüştür. Burada kullandığımız *manevî saygı* ifadesi, dinî bir içerik taşımamakla birlikte, gösterilen saygının derecesini ve niteliğini ortaya koymaktadır. Bu manevî saygının, batıda dil çalışmalarını başlatan birinci derece etken olduğunu düşünüyoruz.

Eski Yunan döneminde, dil öğretimiyle ilgili çalışmalara rastlanmamaktadır. Dil kavramına genellikle benmerkezci bir açıdan yaklaşımları, hatta öteki toplumların dillerini kuş sesi anlamına gelen *barbar* kelimesiyle nitelendirmeleri, dil konusundaki tutuculuklarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımlarının bir neticesi olarak, dillerini başka toplumlara öğretmek ve başka toplumların dillerini öğrenmek fikrinden uzaklaşmış olabilirler. Eski Yunan kültüründeki dil çalışmalarında düşünürler, daha çok *dilde temel bir sistemin yani gramerin olup olmadığı* konusunu tartışmışlardır.

Eski Roma'da ise, dil konusunda Grek geleneği bazı yönlerden değişerek varlığını devam ettirmiştir. Roma İmparatorluğu'nun genişlemesiyle birlikte, Büyük İskender'in (İ.Ö. 356-323) seferleri öncesinde Grekçe'nin olmadığı bir şekilde, Latince birbiri ardından ele geçirilen nüfusun konuşma dili olarak benimsenmeye başlamıştı. Başlangıçta orta İtalya'daki Latium Ovası'nın önemsiz bir *italik lehçesi* olan Latince, Roma İmparatorluğu çöktükten sonra da Britanya'dan Kuzey Afrika'ya, Atlantik'ten Karadeniz'e kadar uzanan coğrafyada konuşuluyordu. Bu, Avrupa'da, daha önceden benzeri görülmemiş bir kolonileştirmeydi ve Avrupa uygarlığının üzerinde kalıcı bir iz bırakmıştı. (Taylan, Eser-Cem

Taylan, 2002: XVII). Roma İmparatorluğu'nun genişlemesiyle birlikte Latince'nin tek dil olarak ortaya çıkması ve bu alandaki bütün çalışmaların Latince üzerinde yoğunlaşması, kuşkusuz Avrupa dil bilim geleneğinde önemli izler bırakmıştır. Bunun yanı sıra, Latince'nin giderek Avrupa'da *üst dil* konumuna gelmesi, dil alanındaki çalışmaları olumsuz yönden etkilemiştir diyebiliriz.

Latince'nin, tartışılmayan üstün dil konumuna yükselmesinde, din dili olmasının önemli bir rolü vardır. Bundan dolayıdır ki, Roma İmparatorluğu döneminde, mukayeseli dil araştırmalarına pek rastlanmamaktadır. Üstün dil kavramı, belirli bir tutuculuğu da beraberinde getirmiştir. Zamanla Roma'da büyük kentlerin dilleri de yavaş yavaş güçlenmeye başlamıştır. Bunlara *Romans Dilleri* adı verilmektedir. Bu, bir anlamda çift dillilik gibi algılsa da, Avrupa ülkelerinin Hıristiyan kilisesine bağlılıkları neticesinde tarihî ve siyasî olaylarda gösterdikleri ortak tutum, etkisini dilde göstermiş, Latince'nin yolunu açmıştır. Avrupa'da farklı yerel dillerin ortaya çıkmasına rağmen Latince, yukarıda ifade ettiğimiz nedenlerden dolayı, din, eğitim ve idarî bakımdan nüfuzunu korumuştur. Bu sebeple de dil öğretiminde daima Latince merkez alınmıştır.

Bir süre sonra, Hıristiyanlığı Avrupa'da daha geniş kitlelere yayma düşüncesinden hareketle kilise, yerel dillerin önemini keşfetti. İncil'i bu dillere çevirmek, din propagandası açısından çok etkili olacaktı. İncil, 4.yüzyılda Gotçaya, 9. yüzyılda ise Slav dillerine çevrildi. Bu anlayışın bir sonucu olarak, Avrupa'da ulusal diller yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Bu, aynı zamanda öteki diller sorununu da gündeme getirmiştir. Bu durum bile, Latince'nin üstünlüğünü ortadan kaldıramamıştır. Egemen din, Hıristiyanlık olduğu için, dinî metinler ulusal dillere çevrilse de, Latince kültür dili olarak kalmış ve etkisini uzunca bir dönem devam ettirmiştir (Akerson, 1991: 26).

Latince'nin Avrupa üzerindeki bu etkisini, İslâmiyet'in yayılmaya başladığı dönemde, Asya'da; Arapça üstlenmiştir. Türklerin İslâmiyet'le tanışmalarından sonra Türk dilleri, Arapça karşısında bir anlamda Avrupa yerel dillerinin konumuna düşmeye başlamıştır. Türk dilinin Arapça karşısında giderek kan kaybettiğini fark eden Kaşgarlı Mahmut, bu duruma engel olabilmek için önce, Kitâbu Cevâhirü'n Nahvi Lûgat'it Türk isimli bir gramer kitabını, daha sonra da, Divanü Lûgat-it-Türk isimli eşsiz eserini kaleme almıştır. Kaşgarlı'nın bu dil mücadelesinin benzerine, o döneme kadar ne batıda ne doğuda rastlanır. Avrupa ülkelerinden herhangi biri, Latince ile mücadele edebilecek bir Kaşgarlı Mahmut çıkaramamıştır. Avrupa'da böyle bir kişi ancak, Kaşgarlı'dan üç yüz yıl sonra ortaya çıkar. Dante, üç yüz yıl sonra Kaşgarlı'yla benzer bir amaç güderek *İlahi Komedya* isimli eserini bir Avrupa yerel dili olan İtalyanca ile kaleme alır.

Dante, halk dilinin Latince'den daha soylu olduğunu savunuyor ve buna üç neden gösteriyordu: Bu, Adem tarafından cennette konuşulan ilk dildi. Yalnızca okullarda öğrenilebilen Latince'nin yapaylığına karşın halk dili "doğal dil" dir. Evrenseldi, herkes halk dillerini konuşuyordu ama pek az kişi Latince konuşabiliyordu(Mangelo, 2002: 292). Dante halk dilleri hakkında bu görüşleri ileri sürerken, ne gariptir ki, halk dilinin bu savunmasını da Latince yazmıştır. Dikkat edersek Dante burada, yerel dile dinî bir misyon yüklemeye çalışmaktadır. Bizde, bu fikirlerin bir benzerini ilginç bir tesadüfle Kaygusuz Abdal'da görüyoruz.

Kaygusuz Abdal, her eserinde, Türkçe'nin üstünlüğünü çeşitli vesilelerle ele almış ve "Ben Türkîce'den başka dil bilmezem." derken, Türk dilinin de sonradan ortaya çıkmış bir dil olmadığını her vesile ile vurgulamak istemiştir. Kaygusuz'a göre Türkçe, Hz Âdem'den bugüne kadar varlığını hala sürdürmektedir. Kaygusuz Abdal, Türkçe'nin kökeninin Hz Âdem'e kadar götürülmesini Gülistan adlı eserinde manzum olarak ele alır (Güzel, 1999: 24). Kaygusuz Abdal bu beyitlerde Tanrı'yı, Cebrâil'i ve Hz Âdem'i Türkçe konuşturmuştur.

Söz gerekmez dir Âdem dur git didi

Tanrı'nın buyruğu budur dut didi

Niçeki söyledi hergiz gitmedi

Cebrâ'ilün sözünü işitmedi

Türk dilin Tanrı buyurdu Cebrâ'il

Türk dilince söylegil dur git digil

Türk dilince Cebrâ'il "hey dur" didi

Durugel Uçmagın terkin ur didi (Güzel, 1981: 191).

Aynı yüzyılda yaşamış olan iki yazarın kendi dillerini benzer yöntemlerle gündeme getirmesini dikkate değer bulmaktayız.

Batı dünyasında uzunca bir dönem (Rönesans'a kadar), mukayeseli dil çalışmalarının yapılamamasının sebeplerinden biri, daha önce de belirttiğimiz gibi, Latince'nin giderek *üst dil* konumuna yükselmesidir. Bu durum, Avrupa'daki yerel dillerin, kendi aralarında ve Latince ile karşılaştırılmalarını engellemiştir. Bunun sonucu olarak, Avrupa'da bulunan halk dillerinin gramer kitapları Türkçe'den çok sonra yazılmıştır.

Kaşgarlı Mahmut'u ve eserini bu şartlar içinde değerlendirdiğimiz zaman, onun ne kadar ayrı bir önem taşıdığını daha iyi anlayabiliriz.

Batıda 11. yüzyıla kadar yapılan dil çalışmalarını ana hatlarıyla ifade ettikten sonra, bir de doğudaki gelişmeleri inceleyelim.

Eski Hint'te, dil bilgisi ile ilgili çalışmaların kaynağı olarak yine dinî metinler gösterilmektedir. Belki de dil çalışmalarında dinî unsurlardan en fazla etkilenenler Hintlilerdir. Nermi Uygur'un, kitabında verdiği bilgiler, bizi bu yargıya götürmektedir.

Bir zamanlar Hindistan'da "söz" bir tanrıymış. Hintli'ler "vak" diye adlandırdıkları söze, dile ve konuşmaya, tanrıların tanrısı gözüyle bakarlarmış. Nitekim, bir Hint kalıntısı uyarınca, "Bütün tanrılar söze bağlıdır. Hayvanlar da, insanlar da, bütün yaratıklar söze dayanır. Hep varolan yasanın ilk doğruluğu sözdür. Vedaların anasıdır. Söz tanrılar dünyasının kilit taşıdır."denmektedir. (Uygur, 1999: 20) Sözün, tanrı olarak algılandığı bir kültürde, dinî metinlere dilin özdeşi olarak bakılması gayet doğaldır. Bu sebeple, eski kutsal metinlerin (Vedaların) korunması da zorunlu hale gelmektedir. Bu zorunluluk Eski Hint'te dil üzerine ilk çalışmaların başlamasını gündeme getirmiştir.

Hint edebî dilinin en eski ürünleri olan ve İ.Ö. X. yüzyıldan önceye ait olması gerektiği kabul edilen dinî bilgi ve derlemeleri Vedalar'ın yanlış saptanmasından, hatalı okunmasından ve zamanın aşındırmasına uğramasından kaçınmak için çaba sarf edilmiştir (Aksan, 1998: 16). Vedalar'ın başlattığı ilk dil çalışmaları, Eski Hint'te, bu alanda önemli eserlerin yazılmasına neden olmuştur. Kaynaklarda, Arap dilcilerinin de bu eserlerden faydalandıkları söylenmektedir.

Arap dünyasında ilk dil çalışmalarının yine din eksenli olarak İslâmîyet'in doğuşuyla birlikte başladığını görüyoruz.

Kur'an'ın kitap haline getirilmesinden sonra bu çalışmalar hız kazanmıştır. Bilginler, çöllere yaptıkları yolculuklar sonucunda, elde ettikleri malzemeler üzerinden gramer ve lügat çalışmaları üzerinde yoğunlaşmışlardır. İlk gramer çalışmalarının başlamasındaki en önemli faktörler, şüphesiz Kur'an'ın doğru okunması ve Arapların yabancı milletlerle karışması sonucunda büyük bir yaygınlık kazanan "Lahn" olayıdır. Lahn, dilde hatalı okumak anlamına gelmektedir (Demirayak-Bakıra, 2001: 17).

Anlaşılabileceği gibi, Arap grameri üzerine yapılan ilk çalışmalar, Kur'an'ı Kerim'i koruma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Buradan, Sümerlerde, Hintlilerde ve kısmen de olsa batı dünyasında dinî endişelerin dil çalışmalarını bir şekilde etkilediği sonucuna varabiliriz. Arap dili üye-

rine yapılan ilk çalışmaların nedenleri de bu yargıyı kuvvetlendirmektedir.

Arap dünyasındaki ilk dil çalışmaları, Irak'ta başlamıştır. Bunun sebepleri arasında, Irak'ın çöle yakınlığı, hayat şartlarının daha elverişli olması, ayrıca buranın hem Araplar hem de yabancılar için en uygun yerleşim yeri oluşu ve nahiv ilminin tesisini gerektiren "lahn"ın daha yaygın olması gösterilebilir.

Arapların genel olarak dil alanında, çağdaşlarına göre başarılı çalışmalar yaptıklarını söyleyebiliriz. Özellikle fonetik alanında yaptıklarını göz ardı etmemek gerekir. Arapça'nın, İslâmiyet'in yayılmasıyla birlikte önem kazanmasında bu çalışmaların da önemli bir payı olduğunu düşünüyoruz.

Araplarla 8. yüzyıldan itibaren temasa geçen Türklerde gerçek anlamda, sistemli ilk dil çalışmalarına Karahanlı Devlet'i döneminde rastlamaktayız. Hatta dil öğretimiyle ilgili ilk önemli çalışma da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Elimizdeki kaynaklar bunu işaret etmektedir.

Türk tarihinde gerilere doğru gittiğimizde, karşımıza ilk olarak Hun İmparatorluğu çıkmaktadır. Bugün mevcut olan az sayıdaki Hunca kelimelerin varlığını bile Çin kaynaklarından öğrenebiliyoruz. O dönemlerden kalma Hunca metinlerin olmayışı, dil çalışmaları yönünden bu dönemi boşlukta bırakmaktadır. Bu nedenle, Hunlarda dille ilgili çalışmaların yapılıp yapılmadığına dair, elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Göktürklerde de durum farklı değildir. Bugün elimizde, Göktürklerden kalma bol miktarda metin olmasına rağmen, dil çalışmalarıyla ilgili doğrudan, net bir bilgi edinemiyoruz. Ancak bazı ipuçlarına rastlayabiliyoruz.

Bilindiği gibi, Orhun Yazıtları, geniş halk kitlelerine hitaben yazılmış metinlerdir. Buradan, geniş insan topluluklarına sistemli olarak okuma yazma öğretildiği sonucuna varabiliriz, ama bu eğitimin nasıl yapıldığına dair elimizde bugün itibarıyla somut bilgiler bulunmamaktadır.

Kitâbelerin yazıcısı Yollug Tigin'in Türkçe'yi kullanma gücüne bakılırsa, iyi bir eğitim aldığını söyleyebiliriz. *N. N. Kozmin, Yollug Tigin'in genel olarak okur yazar kimselerin üstünde bir görüş ve kültüre sahip olduğunu, bunun kitâbelerin üslûbundan ve işlenmiş bir dilin mevcudiyetinden anlaşılabileceğini belirtmektedir(Öztürk, 2001: 83).*Yeri gelmişken, bu konuda biraz ayrıntılı bilgi verme ihtiyacını hissediyoruz.

Bir toplumda yazı yazma geleneğinin yerleşmiş olması, doğrudan doğruya, o toplumda dille ilgili kavramların gelişmesinde önemli bir etkidir. Yollug Tigin bu bakımdan Türk tarihinde dikkatle üzerinde durulması gereken bir kişiliktir. Türklerde yazıcılıkla uğraşan kimseler daima, devletin üst kademelerinde yer almışlardır. *Eski Türk Devlet yönetiminde söz sahibi olan dört sınıf vardır. Bunlar torunlar, buyuruklar ve bitikçilerdir(yazıcılardır). Sonraları Osmanlı İmparatorluğu devrinde, bunlardan mülkiye, ilmiye, seyfiye ve kalemiye denilen dört tarik vücuda gelmiştir (Gökalp, 1990: 156).* Göktürklerdeki bitikçilerin adı Uygurlarda tamgacı ve bahşı olmuş, bu sınıf kalemiye adı altında Osmanlılarda da mevcudiyetini korumuştur. Bitikçi, tamgacı, bahşı ve kalemiye kelimeleeri, yazma işiyle uğraşan kimselere verilen genel isimlerdir. Tamgacı ve bahşılarn Uygurlar döneminde Türkçe'nin öğretilmesi görevini de üstlendiklerini yine kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgileri aşağıda vereceğiz.

Yazıcılıkla uğraşan kimselerin tarihî süreç içerisinde, devlet yönetiminde önemli mevkilerde bulduklarını söylemiştik.Tarihî kaynaklar, Sümerlerde ve eski Mısır'da da yazıcılıkla uğraşan kimselere çok değer verildiğini, bu kişilerin devlet yönetimi ve başka konularda, akla gelebilecek her türlü yazma işini üstlendiklerini bildirmektedir.

Batıda ise durum biraz daha farklıdır. XII. yüzyılın sonlarına kadar, yazıcılıkla uğraşan yegâne kurum manastırlardır.

V-VI. yüzyıllardan itibaren kurulmaya başlanan batı manastırlarındaki keşişler yazı da dahil olmak üzere, düşünce işçiliğini üstlenmişlerdir (Bayrav, 1998: 50). Bu manastırlarda, genel olarak dinî metinlerin çoğaltılması işi yürütülmekteydi. Batıda din adamlarının dışında, sadece yazıcılıkla uğraşan bir meslek grubuna rastlayamıyoruz. Oysa Türk yazı kültürünün gelişiminde, başlangıçtan itibaren Osmanlıları da içine alacak şekilde yazıcılıkla uğraşan meslek gruplarının mevcudiyetini görebilmekteyiz. Bitikçi, tamgacı ve bahşılarn bulunduğu bir ortamda, dil ve dil öğretimiyle ilgili çalışmaların yapılmış olması bize gayet doğal gelmektedir.

Yeri gelmişken, yukarıdaki düşünceleri destekleyeceğini düşündüğümüz bir hususu daha gündeme getirmek istiyoruz. Kelime ve kelime gruplarını birbirinden ayırmada kullanılan, üst üste iki nokta (:) işaretinin Talas, Yenisey ve Orhun Yazıtları'nda sistemli olarak kullanılan tek noktalama işareti olması dikkatimizi çekiyor.

Batıda, kelimeleri birbirinden ayırarak yazma alışkanlığı, 7. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamıştır. Talas ve Yenisey Yazıtları'nın tarihi 7. yüzyıldan önceye aittir. Bu durumda, metinleri yazan kişilerin bu işareti ve fonksiyonlarını nasıl öğrendikleri gibi bir soru ister istemez

zihnimizi kurcalıyor. Mevcut kaynaklarımızla bu soruya tam bir cevap verememekle birlikte, ilk dönemlerdeki Türk yazıcıların (bitikçilerin) bu konuyla doğrudan ilgili olduklarını düşünmekteyiz.

Türk tarihinde 9. yüzyıla geldiğimizde, Uygurlar döneminde, dil öğretimiyle ilgili çalışmaların biraz daha netlik kazanmaya başladığını görüyoruz.

Moğol hükümdarı Timuçin'in, Uygur *tamgacılarından* birini kendi sarayına getirttiği ve ondan devlet tahriratı öğrendiği kaydedilmektedir. Daha sonraları Uygur tamgacılarının Moğol sarayında bizzat Cengiz'in çocuklarına öğretmenlik yaptıkları kayıtlara geçmiştir. Bu dönemlerde Moğolların kendi alfabeleri olmadığından Moğol gençlerinin yazıyı, Uygurlardan öğrenmeye mecbur kaldıkları söylenmektedir. (Caferoğlu, 1984: 182). Kâğıdın kullanılması ve dinî eserler üzerinden yapılan çeviri faaliyetlerinin sürekliliği, Uygurlarda yazı yazma kültürünün son derece gelişmiş olduğunu göstermektedir, ama yazı yazmayı nasıl öğrendikleri ve öğrettiklerine dair net bilgiler bugün için elimizde mevcut değildir.

Anlaşılabileceği gibi Uygurlar, hüküm sürdükleri dönemde, siyasî ve kültürel alandaki üstünlüklerini dil çalışmalarına da yansıtmışlardır. Moğolların yazıyı Uygur tamgacılarından öğrenmeleri bir anlamda, Uygurların, yabancılara Türkçe öğretimi konusunda deneyim sahibi olduklarını da göstermektedir. Geniş halk kitlelerinin hukukî metinleri kaleme alabilecek kadar dillerini kullanabilmeleri, bu faaliyetlerin en iyi kanıtıdır. Rasony bu konuyla ilgili olarak bize şu bilgileri aktarıyor: *Uygurlarda, yazıya geniş kitleler vâkıf oldukları gibi, kullanılan hukukî tabirlerden de çoğunluk haberdar idi. Von Le Coq'a göre, o zamanki Avrupa'ya kıyasla Uygurlar bu sahada üstün idiler. Acaba o zamanki kaç Avrupalı kale beyi, el yazısı ve uygun hukukî ifadelerle bir mukavele tertip edebilirdi? Halbuki Uygurlarda bir köylü esnaf buna muktedirdi (Rasony, 1988: 112).*

Uygurlardan sonra kurulan Karahanlı Devleti'nde, Türk tarihinde ilk kez dil bilincinin geliştiğini ve dil öğretimi konusunda ciddi çalışmaların başladığını görüyoruz. Arap siyasî egemenliğinin 10. ve 11. yüzyıllarda giderek gerilemeye başlamasıyla yavaş yavaş siyasî bir boşluk meydana gelmiş, fakat İslâm'ın dili olan Arapça, kültürel nüfuzundan hiçbir şey kaybetmemiştir. *Karma bir medeniyet tesiri altında kalan Orta Asya sahasında yeni bir devreye giren Türk dili, başlangıçta pek az yabancı dilin tesiri altında kalmışsa da sonraları bu tesir geniş ölçüde hissedilmeye başlamıştır.* (Caferoğlu, 1984: 3) İslâm dinin de etkisiyle Arapça'nın etkin bir konuma geldiğini gören Kaşgarlı Mahmut, Türk tarihinde, Türkçe ve öğretimi üzerine ilk ciddi çalışmalarını başlatmıştır.

Kaşgarlı, İslâm dinine olan bağlılığı ile Türkçe sevgisini hiçbir zaman birbirine karıştırmamış metot sahibi araştırmacı, bir filologdur.

Onun bu değerini daha iyi ortaya koyabilmek için, yaşadığı dönemde (10-11. yy) doğu ve batı dünyasındaki dille ilgili çalışmalara ana hatlarıyla göz atmakta fayda görüyoruz.

Kaşgarlı Mahmut'un yaşadığı dönemde, doğuda dil üzerine en etkin çalışmaları Araplar yapıyordu. Tartışmalar genel olarak nahv (sintaks) ilmi üzerinde yoğunlaşmıştı. Nahv üzerine farklı görüşlerin mevcudiyeti nedeniyle mektepler kurulmuştu. Özellikle Bağdat ve Basra Mektep'leri arasındaki dil tartışmaları Arap dünyasında 11. yüzyıla damgasını vurmuştur. Kaşgarlı'nın izlediği yöntemin Arap geleneğinden farklı olduğunu göz önüne alırsak, onun bu tartışmalardan etkilenmediğini, özgün çalışma sistemini kendisinin belirlediğini söyleyebiliriz.

Arap dünyasında böyle bir dil ortamı varken, 11. yüzyılda batıda daha farklı bir görünüş hâkimdi.

Batı dünyasında, kilisenin ve Hıristiyanlığın dil çalışmaları üzerindeki etkisi, 9. yüzyıldan itibaren daha da artarak, 11. yüzyılda da devam etmiştir. Özellikle 9. asırdan başlayarak kilise, hem siyasette, hem de öğretim faaliyetlerinde tek kurum haline gelmiştir (Bayrav, 1998: 18). Ayrıca, yine bu yüzyılda, batıda hâkim anlayış diyalektik idi. 10. yüzyıldan itibaren, ağırlığını 15. yüzyıla kadar devam ettirecek olan diyalektik anlayış, bir süre sonra grameri de etkisi altına almıştır. Diyalektiğin gramer üzerindeki bu etkisi, batı dil geleneğinde mantıksal yaklaşımı hâkim kılmıştır ve dil araştırmalarının gözlemci ve bilimsel bakış açısından uzak bir şekilde yürütülmesine sebep olmuştur. Latince'nin mukayeseyi reddeden misyonunu da buna ekleyebiliriz. 10. yüzyıldan itibaren, yazı dili Latince'nin dışında kalan dillerin (halk dillerinin) biçimlerine ve dil özelliklerine çok az önem verilen bu diller üzerinde uzunca bir süre mukayeseli dil çalışmaları yapılmamıştır. Bizce bunun en önemli nedeni, batının o zamana kadar, dil araştırmalarında yukarıda sıralanan sebeplerden dolayı, bir metot geliştirememesidir.

Kaşgarlı Mahmut, böyle bir dönemde Türkçe'nin alan araştırmasına ve mukayeseli lehçe analizlerine başlamıştır. Onun dile bakış açısı ve araştırma yöntemi batıdan hayli ileridedir diyebiliriz.

Divanü Lûgat-it-Türk'ün önsözünde yaptığı açıklamalardan da anlıyoruz ki, tam 26 lehçenin Türkçe olduğunu saptamış, ve bunları kendi aralarında mukayese ederek ayrıntılı bilgiler vermiştir. Daha önce üzerinde durduğumuz gibi, batıda Dante'nin, İtalyanca'nın ağızları üzerine Kaşgarlı'dan üç yüz yıl sonra yaptığı araştırmanın ilgi uyandırmadığını

düşünürsek, Kaşgarlı'nın bu çalışmasının dönemine göre ne kadar özgün ve bilimsel olduğunu daha iyi anlayabiliriz.

Divanü Lûgat-it-Türk, ilk bakışta sadece Türkoloji araştırmalarında faydalı olabilecek bir eser gibi algılsa da, gerek hazırlanış biçimiyle gerekse yabancı dil öğretimi bakımından, yazıldığı dönemin sınırlarını aşmış iddialı bir içerik ve yöntemle günümüze kadar ulaşmıştır. Eserdeki dil öğretim sistemini, günümüzde dil öğretiminde kullanılan yöntemlerle karşılaştırdığımızda, önümüze ilginç veriler çıkmaktadır.

Divanü Lûgat-it-Türk'ün Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri Açısından Değerlendirilmesi.

Divanü Lûgat-it-Türk, birçok yönden olduğu kadar, dil öğretim yöntemleri bakımından da dikkate değer bir eserdir.

Kaşgarlı, eserlerini hazırlarken biri idealist, öteki pratik olmak üzere iki amaç güdüyordu. Bunlardan birincisi, Türk dilinin Arapça ile atbaşı beraber gittiğini göstermekti; ikincisi ise, Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesi ve müslüman ülkelerde söz sahibi olmaları ile Türkçe'nin kazandığı önem dolayısıyla Araplara Türkçe öğretmekti (Canpolat, 1999:19).

Görüldüğü gibi Divanü Lûgat-it-Türk, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla kaleme alınmış, ansiklopedik bir sözlük ve yabancı dil öğretimi kitabıdır.

Bu eseri, günümüzde dil öğrenimi ve öğretimi ile uygulamalar yapan, bunun yanında, yabancı dilin öğretimiyle ilgili yeni yöntemler üreten ve geliştiren *Uygulamalı Dil bilimi* bakımından da incelemek gerekir (Kocaoğlu, 1999: 48). Çünkü, Kaşgarlı Mahmut, çağının dil bilim alanındaki bütün yeniliklerine vakıf ve bunlara kendisinden bir şeyler ekleyerek daha da ilerilere gitmiş bir dildir.

Buradan hareketle, eserde dil öğretimine ilişkin noktaları tespit edip günümüzle ve o dönem şartları ile karşılaştırarak açıklamaya çalışacağız.

1. Divanü Lûgat-it-Türk'te Kültürel Aktarım ve Duygusal Zekâ Kavramları.

Yabancı dil öğretimi, sosyal rollerin sınıf içerisinde simetrik veya asimetrik olarak oynanmasıdır (İlkhan, 1997:55). Yabancı dil öğreten ders kitaplarının hazırlanmasında bu roller hiçbir zaman göz ardı edilemez. İster ana dili öğretimi olsun, ister yabancı dil öğretimi, dil eğitiminde kültürel öğelerin aktarımı önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kültür, tarihî bakımdan mevcudiyeti kesin olarak bilinen bir toplumun, sosyal etkileşme yoluyla nesilden nesile aktardığı maddî ve manevî yaşayış tarzlarının temsil ve tecelli bakımından yüksek bir seviyedeki bir bileşiği olan, sebebi ve sonucu açısından ise, ferde ve topluma mensubiyet şuuru, özel bir kimlik kazandırma, bütünleşmiş kılma, yaşanan çevreyi ve şartları kendi hedefleri istikametinde değiştirme arzusu ve iradesi veren, değer, norm ve sosyal kontrol unsurlarının belirlediği bir sistemdir (Tural, 1988: 52). Dil ile kültür arasındaki organik bağı göz önüne aldığımızda, dil öğretiminde kültürel aktarımın ne ölçüde kaçınılmaz ve önemli bir husus olduğunu daha iyi anlayabiliriz.

Kültür kavramı içerisine giren her şey, başkalarına dille aktarılmalıdır. Kültür, varlığını nesilden nesile intikale borçludur. Kültürün nesilden nesile geçmesi, böylece devamı ve yaşaması kültür taşıyıcı eserler, eğitim öğretim yolu ile olur. Onun içindir ki kültürel eserler ve eğitim öğretim kültürün hayat şartıdır. Dolayısıyla eğitim ve öğretimin esas görevi, kültürün intikali ve devamını sağlamaktır.(Özbay, 2002, 115). Bir milletin kültürel değerlerinin yabancı toplumlara aktarılmasında yabancı dil öğretim bir araç vazifesi görmektedir.

Yabancı dil öğretimi, sadece o dilin gramer ve kelime anlamlarının hedef kitleye kazandırılması değildir. Dille birlikte, o dilin kültürü de verilmektedir. Dolayısıyla yabancı dil öğrenmiş bir kimse, aynı zamanda o dilin kültürüne de bir bakıma vâkıf olmuş olur.

Uygulamalı Dil bilimin, yabancı bir dilin ikinci bir dil olarak öğretiminde geliştirilen son yöntemlerine göre, herhangi bir yabancı dilin, onun mensup olduğu milletin kültürel değerlerini detaylı olarak bilmekle daha iyi öğrenileceği görüşü, ağırlık kazanmaktadır.(Kocaoğlu, 1999: 48).

Yukarıdaki açıklamalara paralel olarak, kültürel aktarım konusunu daha ayrıntılı bir hale getirmek için *duygusal zekâ* faktörüyle ilişkilendirmek istiyoruz.

Günümüzde, hemen her alanda, farklı bilim dalları arasında bilgi alışverişi gerçekleşmektedir. Bu süreçte yeni yeni kavramlar ortaya çıkmaktadır. *duygusal zekâ* kavramı, son yıllarda, insan hayatının hemen her alanında özellikle de meslekî yaşamda kaliteyi yakalamak açısından önem kazanmıştır. Bugün batı ülkelerinde eğitimin kalitesini artırmak için *duygusal zekânın* temel öğeleri kullanılmaktadır. Özellikle yabancı dil eğitimi alanında bu kavramın önemi artık fark edilmiştir.

Duygusal zekâ, iş yaşamı dışında, eğitimde, özellikle yabancı dil eğitimi bağlamında pek fazla ele alınmamaktadır. Oysa yabancı dil öğrenen çocuk ve yetişkinlerin yaş sınırına bağlı kalmaksızın öğretmenle olan

ilişkilerinde, dersin sunumunda ve hatta *ders kitabının* içeriği ve tasarımına bağlı olarak hep duygusal zekâ düzleminde bazı yakınlıklar aradığı bilinmektedir (Tuncay, 2001: 45). Burada hedef kitlenin dil öğrenim sürecindeki ihtiyaçlarından bahsedilmektedir. Yazımızın içeriğine bağlı kalarak duygusal zekâ kavramını yabancı dil öğreten ders kitapları açısından değerlendirdiğimizde, kültürel aktarımda ne kadar etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Dil öğretiminde duygusal zekâ faktörünün temelinde empati vardır. Kaşgarlı eserinde, hedef kitleyle bu empatiyi kurmaya çalışmıştır. Eserini Arapça yazması, harf sırasını Arapça'nın harf sistemine göre vermesi, Türkçe'deki ses değişikliklerini Arapçadakilerle karşılaştırıp aralarındaki benzerliğe dikkat çekmesi, hedef kitleyle gerçekleştirmeye çalıştığı olumlu iletişimin bir sonucudur. Günümüz terminolojisiyle, eserinde duygusal zekâyı kullanmasının temelinde de yine kültürel aktarım yatmaktadır.

Yabancı dil öğretiminde kültürel aktarımın önemini kavramış olan Kaşgarlı Mahmut, açıklamasını verdiği hemen her kelimedede, Türk kültürü motiflerinden birini ortaya koymuştur. Divan'da gramerle ilgili hususlara daha az yer vermesinin nedenlerinden biri de bu olsa gerek. Kaşgarlı, dil öğretim sürecinde, *kelime-kültür-hedef kitle* arasındaki bağlamdan hiç uzaklaşmamıştır. Divanü Lûgat-it-Türk bu yönüyle de pedagojik unsurları ağır basan bir eserdir ve çağının çok ilerisindedir. Onun farkını daha iyi anlayabilmek için, sonraki dönemlerde yazılan sözlükleri incelemek gerekir.

2. Tüme varım Yöntemi:

Tüme varım, özel durumlardan genel bir sonuca erişmek için yapılan, akıl yürütmeye dayalı bir çalışma, araştırma ve tartışma yöntemidir. Bu yöntemi öğretimde örneklerden, sorunlardan, olaylardan ve özel durumlardan hareket ederek genel sonuçlara, kurallara ya da kanılara varmak için de kullanılır (Kavcar, Oğuzkan, Sever: 18).

Tüme varım yöntemi eserde iki şekilde uygulanmıştır. Kaşgarlı Mahmut'un, malzemesini oluşturmak için, Türk illerinden derleme yapması ve bu örneklerden yola çıkarak Türk dilinin kurallarını tespit etmesi, tüme varım yöntemiyle araştırma yapmaya iyi bir örnektir.

Özel durumlardan, akıl yürütmeyeyle genel bir sonuca ulaşma, bugün gerek ana dili öğretiminde gerekse yabancı dil öğretiminde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntem daha çok dil bilgisi öğretimini ilgilendirmektedir.

Bilindiği gibi, dil bilgisi öğretiminde örnekler ve tekrarlar çok önemlidir. Öğretmen konuyla ilgili bol bol örnekler vermelidir. Vereceği

örnekleri mutlaka önceden hazırlamalıdır. Bu örnekler, özelliği, ilişkii ya da kuralı net olarak ortaya koymalıdır (Yangın, 2002: 35).

Divan'da Araplar'a Türkçe'yi öğretmek için de tüme varım yönteminden faydalanılmaktadır. Kelimelerden yararlanılarak örnekler tespit edilmiş ve belirli kurallar saptanmaya çalışılmıştır. Seçilen örnekler, nitelik itibarıyla doğrudan kuralı somutlaştırıcı yöndedir.

Divan'ın Arap geleneğinden ayrılan bir yanı da kuraldan örneğe değil, örnekten kurala varmasıdır ki, dilin, mantık dizgesiyle eş tutulduğu dönemlerde bu tür gözlemci bir tutum aslında çığır açıcıdır (Akerson, 1991: 31).

Daha önceki açıklamalarımızda da değindiğimiz gibi, batıda bu alandaki tartışmalar, mantıksal bir bakış açısından uzaklaşmıyordu. Latince'nin üst dil olarak kabul edilmesi, diğer Avrupa dillerinin ihmal edilmesini, alan araştırmalarını ve dillerin mukayese edilerek tanımlanması düşüncesini ortadan kaldırmıştır. Dile mantıksal yaklaşımın bir sonucu olarak, gerçek anlamda gramer kitapları da batıda geç yazılmaya başlanmıştır. Avrupa yerel dillerinin, Latince'nin dil bilimsel kategorileriyle açıklanması, dil üzerine çalışan insanları gözleme ve alan araştırmasına dayalı tüme varımcı bir yaklaşım tarzından uzaklaştırmıştır.

Kaşgarlı, Avrupa'da çok geç dönemlerde oluşan bu tüme varımcı bakış açısını hem eserini oluştururken kullandığı sistemde, hem de dil öğretim yönteminde kullanmıştır.

11. yüzyılda Arap dil geleneğinde de tüme varım yöntemi uygulanmamıştır. Kaşgarlı'nın benimsediği bu yöntemin Araplara aykırı olmasının nedeni, onların daha ziyade nahv(sentaks) çalışmalarına ağırlık vermelerinden kaynaklanmış olabilir. Metin içerisindeki cümlenin dinî anlamıyla bir bütün olarak algılanması, cümle kavramının önem kazanmasına neden olmuştur. Allah kelâmı, bir bütün halinde, dilin cümle birimleriyle insanlara ulaştığı için Araplar dilde öncelikle cümleyi görmüşlerdir. Bu durum onları bütünden ögeye doğru bir çalışma sistemine yönlendirmiş olabilir. Arapları dil çalışmalarına yönlendiren asıl etken, daha önce belirttiğimiz gibi *lahn* olayıdır. Lahn, doğrudan okuma becerisiyle ilgili bir kavramdır. Yanlış okuma demektir. Dil çalışmalarında okumanın esas alındığı bir ortamda, cümle ve kelime kavramlarının önem kazanması gayet doğaldır. Bu da öncelikle, kelime ve cümlelerde kuralların tespit edilmesi zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Arapların fonetik çalışmalarına yönelmelerinde de "lahn" in etkisi vardır diyebiliriz.

Dil çalışmalarını kutsal sayılan ya da saygı gören eserler üzerinden, bir başka deyişle, hazır metinlerden yola çıkarak başlatan toplumlarda, tüme varımcı çalışma sistemi yani, örnek üzerinden akıl yürütmeyle

kurala ulaşma sistemi gelişmemiştir. Çünkü bu gibi toplumlarda alan araştırmasına dayalı bir gelenek oluşmamıştır. Bu, bizim kişisel düşüncemizdir. Tartışmaya açılabilir.

3. Divanü Lûgat-it-Türk'te İki Dillilikle İlgili Hususlar.

Eserde, dil öğretimi bakımından önemle üzerinde durulması gereken noktalardan biri de *iki dillilik* kavramıdır.

İki dillilik, iki veya birkaç dil sisteminin paralel öğrenilmesi ve gerektiğinde, bir sistemden diğerine geçiş yapılması olarak tanımlanabilir (Tokdemir, 1997: 78).

Divanü Lûgat-it-Türk'ün ön sözünde, bu konuyla ilgili önemli açıklamalar yapılmıştır. Kaşgarlı Mahmut, “Türk Dilleri Üzerine Söz” başlıklı bölümde şöyle diyor;

En açık ve doğru dil, ancak bir dilip, Farşlarla karışmayan ve genellikle yabancı ülkelere gidip yerleşmeyen kimselerin dilidir. İki dilli olanlar ve şehir halkıyla karışanların dilinde belirli bir değişiklik vardır (DLT, Cilt I, 1998: 29).

Kaşgarlı Mahmut ayrıca, Türk olmayıp Türklere yakın bölgelerde yaşayan ve yakın ilişkilerde bulunan başka milletlerin arasında Türkçe bilgisinin derecesine de işaret etmektedir. Eserde verilen bu bilgiler, günümüz sosyolengüistik araştırmaları açısından değerlendirilebilir.

Yan yana yaşayan, birbirleriyle çok sıkı ekonomik ve kültürel ilişkilerde bulunan çeşitli topluluk ve milletler, zamanla birbirlerinin dillerini de etkilemeye başladılar. Zamanla yankatman, altkatman, üstkatman ve egemen kültür etkileri basamaklarından geçerek, “iki dillilik” ve “çok dillilik” olgularına dayanır (Kocaoğlu, 1999: 49). Bu açıklamalardan da anlayabileceğimiz gibi, Kaşgarlı 11. yüzyılda, dil öğretiminde “iki dillilik” ve “çok dillilik” kavramlarını fark etmiş bir filologdur. Aynı yüzyılda benzer düşüncelere batıda dünyasında da rastlamaktayız.

Tanrının sözlerini bütün insanlara yaymak için seçilen Latince, sürünün çoğu için anlamadıkları bir dil haline gelmişti. Latince, kilisenin gizlerinden biri haline dönüşmüştü. On birinci yüzyılda, ana dili Latince olmayan öğrenciler ve çıraklar için sözlükler çıkarılmaya başlandı (Mangelo, 2002: 292). Bu sözlüklerin hazırlanmasındaki amaç yine tamamıyla Hıristiyanlık dinini yayma girişimlerinin bir sonucudur.

O yüzyıla kadar mukayeseli dil araştırmaları geleneğinin gelişmediği bir ortamda, bu tür sözlüklerin nasıl hazırlandıkları ve nitelikleri de ayrı bir tartışma konusudur.

4. Divanü Lûgat-it-Türk'ün Yabancı Dil Öğretimi Açısından Bir Sözlük Olarak Değerlendirilmesi.

Yabancı dil öğrenim sürecinde sözlükler önemli bir yere sahiptir. Günümüzde bu amaçla hazırlanan sözlükler, genel olarak kelime anlamı üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Yabancı dil öğrenmeye çalışan bir kimse, öncelikle öğrenmeye çalıştığı dilin alfabesindeki harflerin sırasını iyice öğrenmelidir (Başkan, 1969: 91). Yabancı bir dili öğretmek için hazırlanmış olan bir sözlük, her şeyden önce kullanışlı ve pratik olmalıdır.

Yukarıda, açıklamalarda yabancı dil öğretiminde kullanılan bir sözlükte olması gereken belli başlı özellikler verilmiştir. Divanü Lûgat-it-Türk'ü bu bakış açısıyla incelediğimizde, Kaşgarlı'nın öncelikle, öğrenilen öteki dilin harf sırası problemini ortadan kaldırdığını görmekteyiz. Bilindiği gibi Divan, Arap dilinin harf sırasına uygun olarak tertip edilmiştir. Bu husus, Araplara ve Arapça bilen Türklere sözlükten daha kolay faydalanabilme imkânı tanımaktadır.

Yabancılar için hazırlanan sözlüklerin taşınması gerekli önemli özelliklerden biri de kelime anlamı ile ilgili hususlardır. Bu tür sözlüklerde, kelimelerin anlamı olabildiğince açık ve sade olmalıdır. Öğrenilen dildeki kelimenin en sık kullanılan anlamı, madde başında öncelikle verilmelidir. Bunun nedeni, *sözlük kullanırken çoğu öğrencinin sadece ilk gördükleri anlama bakıp öbürlerine dikkat etmemeleridir (Başkan, 1969: 91).*

Divanü Lûgat-it-Türk'te, kelimelerin daha kolay öğrenilmesi için bir çok kelime, mutlaka söz kalıpları ve bir metin içerisinde kullanılmıştır. Kaşgarlı, kelimeleri, kendi yaşam ortamlarında vermeye özellikle dikkat etmiştir. Sözcükler, adeta bir oluş içerisinde sunulmuştur. Yabancı bir dildeki kelimenin kolaylıkla öğrenilmesinde bu önemli bir yaklaşımdır.

Divanü Lûgat-it-Türk'ün, sözlük olarak önemli yönlerinden biri de, ansiklopedik nitelik taşımasıdır. Kelimelerin açıklanmasında halk kültürüne ait didaktik bilgilerin verilmesi, hatta yeri geldikçe etimolojik çözümlenmelere gidilmesi esere ayrı bir üstünlük katmaktadır.

Yabancılar dil öğretmek amacıyla yazılan bir eserde, kelimelerin kökeni ile ilgili bilgilerin verilmesi, o eseri tek başına çağının ilerisine taşımaya yetebilir. Bugün dil bilim araştırmalarının en zor ve yorucu kısmını oluşturan etimolojinin batıdaki gelişimine baktığımızda, diğer dil çalışmalarındaki yaklaşım tarzlarını bu alanda da görebiliriz.

Bütün orta çağ boyunca Hıristiyan bağnazlığı, etimolojinin gelişmesine de engel olmuş, kutsal kitap İbranice olduğuna göre bütün dillerin aslı İbranice kabul edilmişti. Dilcilere de, önceden kabul edilen bu yargıyı kanıtlamak işi düşmüştür. Gerçekte etimolojinin bilimsel yöntemlere ulaşması için filoloji, karşılaştırmalı dil bilgisi, anlam bilimi ve bunların yanı sıra, etnoloji, sosyoloji, psikoloji bilimlerinin de gelişmiş olması gerekiyordu. Yoksa düşlere dalarak bir sözcüğün hangi dilden, hangi kavramdan çıktığını araştırmak, yüzyıllar arasında hiçbir köprü kurmadan filoloji verilerine dayanmadan kuramlar ileri sürmek, bir fantezi olmaktan ileri gidemez (Canpolat, 1999: 20).

Bu açıklamalar ışığında Divanü Lugat-it-Türk'ü incelediğimizde, yazarının etimolojik bir sözlük hazırlamak için gerekli olan sosyolojik, etnolojik, psikolojik ve dil bilimsel malzemeye sahip olduğunu görüyoruz. Türk illerinden topladığı bu malzemeler, ona etimolojik çalışmalarda destek olmuş, yol göstermiştir. Eserin hazırlanış amaçlarından biri de Araplara Türk kültürünü tanıtmak olduğu için, kelimelerin etimolojik açıklamalarıyla bir anlamda kültürel aktarım sağlanmak istenmiştir. Yabancılarla dil öğretiminde kelimelerin etimolojik özelliklerini ön plana çıkarması dahi, onun bu alandaki niteliğini ortaya koymaya yetiyor.

5. Lengüistik Metot Çerçevesinde Divanü Lûgat-it-Türk

Dil öğretiminde kullanılan lengüistik metodun temelinde ana dili ile öğretilen dilin bilimsel yönden mukayese edilmesi vardır. Her iki dilin ses, kelime ve cümle yapılarının incelenmesini gerektiren bu metot, işlemin neticesinde elde edilen farkların üzerinde durmakta ve müşterek hususlarla boşuna vakit harcamamaktadır (Sarier, 1969: 3).

Lengüistik metodun, dil öğretiminde savunduğu ilkelerden biri de örnekten kurala gitmektir. Kaşgarlı, eserinde bu yöntemi uygulamıştır.

Bu metoda göre, yabancı dil öğretiminde dillerdeki farklı sesler üzerinde durulması gerekmektedir. Divanı incelediğimizde, Kaşgarlı'nın yeri geldikçe, Türkçe ve Arapça arasındaki fonetik ayrılıklara değindiğini görüyoruz. Verdiği Türkçe kelimenin Arapça'da hatta Farsça'da nasıl yazıldığına da yer yer izah etmiştir.

Yine bu konuya paralel olarak, zaman zaman mukayeseler de yapmıştır. *Bu mukayeselerde Kaşgarlı, sözcüklerdeki ses değişmelerini de belirtmektedir. Zaman zaman bir ses değişmesi olayını açıklamak için Arapça'daki ve Farsça'daki benzer değişimleri kanıt olarak vermekte ve karşılaştırmalı ses bilgisini kullanmaktadır (Canpolat, 1999: 25).* Bu, eserde lengüistik metodun kullanıldığına dair somut bir örnektir.

Ayrıca lengüistik metotla yabancı dil öğretiminde öğreticinin ya da kitabı yazan kişinin öteki dile mutlak hâkim olması gerekmektedir.

Divan'da kullanılan gramer öğretim metodunun önemli taraflarından biri de, temel cümlelerden yola çıkılmasıdır. *Lengüistik metotta temel cümleler örnek alınır ve verilen kelime veya kelime grupları temel cümle içine yerleştirilir* (Tuncay, 1969: 55). Divanü Lûgat-it- Türk'te seçilen örnek cümle birimleri, halk arasında en çok kullanılan ata sözü, bilmece vs. gibi kalıp sözler olduğu için sosyal hayat içerisinde canlılığını koruyan yapılardır. Dilin, boşlukta, kültürün yaşayan akıcılığından uzak bir şekilde öğrenilmeyeceği gerçeğini iyi bilen Kaşgarlı, dil bilgisi öğretiminde dahi aktüel yaşamdan uzaklaşmamıştır.

Gramer öğretiminde bu tür dil birimlerini seçmesi ve yukarıda sunduğumuz veriler, lengüistik metodun, adı konmamış olsa da, 11.yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Bu yazımızda, Kaşgarlı Mahmut'u ve eseri Divanü Lûgat-it-Türk'ü, doğu ve batıdaki dil çalışmalarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye çalıştık. Yazar ve eseri, mevcut kaynaklarda, genellikle Türkoloji çalışmaları açısından ele alınmaktadır. Özellikle karşılaştırmalı dil bilgisi alanında ilk metodik çalışmanın 14. yüzyılda Dante tarafından yapıldığı ileri sürülmektedir. Bu bilgiler doğrudur.

Daha önce belirttiğimiz gibi Dante, 14 kadar İtalyan lehçesini örnekler vermek suretiyle inanılmayacak bir kesinlikle ayırt edebilmiştir. Bu lehçelerin hangi gruplarda toplanabileceğini de göstererek karşılaştırmalı dil çalışmasını ufak ölçüde de olsa başarmıştır. Bu arada, İtalyanca dışına da taşarak İtalyanca ve Fransızca ile Provans dili arasındaki akrabalık derecelerini doğru olarak tespit etmiştir. Fakat Dante, kendi çağı içerisinde yalnız kaldığı için bu gözlemleri, lengüistik metodunu etkileyecek şekilde bilimsel çevrelere aktarılamamıştır (Başkan, 2003: 33). Oysa Kaşgarlı Mahmut, daha 10. ve 11. yüzyıllarda Türkçe'nin 26 lehçesini tespit etmiş, bunlar arasında mukayeseli dil çalışmaları yapmıştır. Daha da ileri giderek birbirine akraba olmayan iki dil (Türkçe ve Arapça) arasında da yer yer mukayeselere gitmiştir. Nedense, kaynaklarda Dante'nin bu alanda ilk ciddî çalışmalar yapan kişi olduğu vurgulanmakta, Kaşgarlı'dan ciddî anlamda söz edilmemektedir.

Halbuki, yakın zamanımızda sinemaya da aktarılan, Tolkien'in dünyaca ünlü *Yüzüklerin Efendisi* isimli romanının Türkçe'ye aktarılması sırasında çevirmenin, Divanü Lûgat-it-Türk'ten de yararlanmış olması, eserin ne kadar kalıcı ve güncelliğini koruyan bir kaynak olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirildiği takdirde Kaşgarlı Mahmut ve eseri, gerek kendi dönemlerinde, gerekse doğu ve batıda filolojisinin tarihî gelişim sürecinde, önemli bir yere sahiptir.

Elimizdeki tarihî kaynaklar, filoloji biliminin olgunlaşması sürecinde, başlangıçtan 11. yüzyıla kadar Türklerin dil ve dil öğretimi alanında yaptıkları çalışmalarla ilgili, herhangi somut bir bilgi vermese de, bilmeliyiz ki Kaşgarlı Mahmut ve eşsiz eseri, bu tarihî boşluğu doldurabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

- AKERSON, F. Erkman. (2000). *Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- AKERSON, F. Erkman.(1991). *Anlam Çeviri Karşılaştırma*. İstanbul: ABC Kitabevi.
- AKSAN, Doğan. (1998). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: TDK Yayınları.
- ATALAY, Besim. (1998). *Dîvanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Cilt I. Ankara: TDK Yayınları.
- BAKIRA, Selami, K. Demirayak. (2001). *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: Atatürk Üni. Fen-Ed. Fak. Yay.
- BAŞKAN, Özcan.(1969). *Yabancı – Dil Öğretimi*. İstanbul: İstanbul Üni. Ed. Fak. Yay.
- BAŞKAN, Özcan.(2003), *Lengüistik Metodu*. İstanbul: Multilingual Yay.
- BAYRAV, Süheyla. (1998). *Filolojinin Oluşumu*. İstanbul: Multilingual Yay.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1970). *Kâşgarlı Mahmut*. İstanbul: Bin Temel Eser Dizisi MEB. Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1984). *Türk Dili Tarihi*.İstanbul: Enderun Kitabevi.
- CANPOLAT, Mustafa.(1999). *Kâşgarlı Mahmud ve Etimoloji*. Dîvanü Lûgat-it-Türk Bilgi Şöneli Bildirileri. 7-8 Mayıs 1999. Ankara. TDK Yay.
- DEMİRCAN, Ömer. (2002). *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri*.İstanbul: Der Yayınları.
- GÜZEL, Abdurrahman.(1999), *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ
- GÜZEL, Abdurrahman.(1981), *Kaygusuz Abdal*. Ankara: Kültür Bak. Yay.
- HARRİS, T-Tablot.J. TAYLOR. (2002), *Dil bilimi Düşününde Dönüm Noktaları*.(Çev:E. Eser Taylan, Cem Taylan). Ankara: TDK Yay.

- İLAYDIN, Hikmet. (1972). *Dîvanla İlgili Gözlem ve Düşünceler*. Türk Dili Dergisi, Sayı:53, s. 96-103.
- İLKHAN, İbrahim. (1997). *Yabancı Dil Öğretiminin Kültür Değişmesine Etkileri*. Yabancı Kültür ve Edebiyatların Türkiye'de Öğretimi ve Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği.
- İNANDI, Battal. (1997). *Kültürlerarası İletişimde Yabancı Filolojilerin Yeri*. Yabancı Kültür ve Edebiyatların Türkiye'de Öğretimi ve Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği.
- KAVCAR, Cahit, S. SEVER, F. OĞUZKAN. *Türkçe Öğretimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- KOÇAOĞLU, Timur.(1999). *Modern Dilbilimi Açısından Dîvanü Lûgat-it-Türk'e Bir Bakış*. Dîvanü Lûgat-it Türk Bilgi Şoleni Bildirileri, 7-8 Mayıs 1999. Ankara. TDK Yayınları.
- MANGUEL, Alberto. (2002). *Okumanın Tarihi*.(Çev: Füsün Elioğlu). İstanbul: YKY.
- ÖZBAY, Murat. (2002). *Kültür Aktarımı Açısından Türkçe Öğretimi*. Türk Dili Dergisi, Sayı: 602. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZTÜRK, Ali. (2001), *Ötüken Türk Kitabeleri*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- RASONYI, Laszlo. (1988). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- SARIER, U. Rengin. (1969). *Çağımızda Dil Öğretiminde Yenilikler*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C.2, s. 1-4.
- TOKDEMİR, Aslıhan.(1997). *Dil Edinimi ve Yabancı Dil*.Ankara. Sam Yayınları.
- TUNCAY, Hidayet.(2001). *Yabancı Dil Öğretiminde Duygusal Zeka*. Dil Dergisi, Sayı:106., Ağustos 2001. İstanbul.
- TURAL, Sadık. (1988). *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- UYGUR, Nermi.(1999). *Dilin Gücü*. İstanbul: YKY.
- YANGIN, Banu. (2002), *Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi*. Ankara: Dersal Yayıncılık.